

O‘zbekiston Respublikasi

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta’lim

ilmiy–uslubiy jurnal

Samarqand

3(72)/ 2019

**Ministry of Higher and Secondary Special
Education of the Republic of Uzbekistan**

SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

FOREIGN PHILOLOGY

Language • Literature • Education

Scientific-methodology journal

Samarkand

Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим.
№3 (72), 2019.

Уч ойда бир марта чиқадиган илмий-услубий журнал

Муассис: Самарқанд давлат чет тиллар
институтини

Тахрир хайъати:

ТУХТАСИНОВ Илҳомжон (раис)
САФАРОВ Шаҳриёр (бош муҳаррир)
АШУРОВА Дилором
АШУРОВ Шаҳобиддин
ТУРНИЁЗОВ Нёмат
РИЗАЕВ Баҳодир
(муҳаррир ўринбосари)
ХОЛБЕКОВ Муҳаммаджон
НАСРУЛЛАЕВА Нафиса
ИСМОИЛОВ Салоҳиддин
КИСЕЛЁВ Дмитрий
ЯХШИЕВ Ашур (масъул котиб)

Жамоатчилик кенгаши:

БУШУЙ Татьяна
ГИЙОМ Оливье (Франция)
КИДА Цуйоши (Япония)
СИГМИЛЛЕР Стив (АҚШ)
УСМОНОВ Ўрол
ЖИАНГ Фенг (Хитой)
РАҲИМОВ Ганишер
МИРЗАЕВ Ибодулло
КАРАСИК Владимир (Россия)

*Журнал Олий Аттестация комиссиясининг
филология фанлари бўйича эксперт кенгаши (2014
йил 10 мартдаги 2-сонли баённома) тавсияси билан
зарурий нашрлар рўйхатига киритилган.*

Тахририят манзили:

Самарқанд ш., Бўстонсарой кўчаси, 93, СамДҶПН.
Телефонлар: (998-662)233-78-43;
(998-662)231-13-42
Факс: (998-662) 210-00-18.
Email: ssifl_info@mail.ru

*Журнал Самарқанд вилоят матбуот ва
ахборот бошқармаси томонидан № 09-12 рақам
билан рўйхатга олинган.*

ISSN: 2181-743X; Индекс 1266.

Журнал 2001 йилдан чиқа бошлаган.

© Самарқанд давлат чет тиллар институтини,
2019 йил.

Foreign Philology: Language, Literature, Education.
№3 (72), 2019.

Scientific-methodical journal

Founder: Samarkand State Institute of Foreign
Languages

Editorial Board:

TUKHTASINOV Ilhomjon (chairman)
SAFAROV Shahriyor (editor-in-chief)
ASHUROVA Dilorom
ASHUROV Shahobiddin
TURNIYOZOV Nemat
RIZAYEV Bakhodir
(vice editor)
KHOLBEKOV Mukhammadjon
NASRULLAEVA Nafisa
ISMAILOV Salohiddin
KISELYOV Dmitriy
YAKHSHIEV Ashur (executive secretary)

Public Council:

BUSHUY Tatyana
GUILLAUME Olivier (France)
KIDA Tsuyoshi (Japan)
SEEGMILLER Steev (USA)
USMONOV Ural
JIANG Feng (China)
RAKHIMOV Ganisher
MIRZAEV Ibodullo
KARASIK Vladimir (Russia)

*The journal is included in the list of required
publications according to the recommendation of the
expert council in filological sciences of Higher Attestation
Committee (Proceeding #2 from March 10, 2014).*

Address:

Samarkand, Bustansaray str. 93, SamSIFL.
Phone: (998-662) 233-78-43;
(998-662)231-13-42
Fax: (998-662) 210-00-18
Email: ssifl_info@mail.ru

*The journal is registered under No 09-12 by
Samarkand Regional Department of press and
information.*

ISSN: 2181-743X; Index 1266.

The journal has been published since 2001.

© Samarkand State Institute of Foreign Languages,
2019.

М У Н Д А Р И Ж А

МАҚОЛАЛАР

Холбеков М. Таржима назарияси ҳақида ўйлар	5
Данияров Б. Ўзбек тилининг миллий корпусида лексик синонимларни бериш масаласи	9
Киселёв Д. Анафорическая единица как маркер дискурсивной значимости сегмента текста	13
Амриддинова Д. Миллий таълим-тарбия ривожланишида жадидчилик маънавий меросининг аҳамияти	19
Маматкулова Х. Осиё-Америка адабиёти вакилларининг ижодида мавзулар кўламининг қиёсий тадқиқи	22
Асадов Р. Структурал синтаксисда валентли компонентлар таҳлили	27
Шамахмудова А. Испан мулоқот матнида сўроқ шакли билан ифодаланган билвосита нутқий тузилмалар таснифи	36
Туйчиева Г. Специфика аруза: некоторые вопросы исследования	45
Нурматов С. Ҳинд-орий тилларидаги сонларнинг шаклланишига доир баъзи фонетик жараёнлар хусусида	51
Даниева М. Номутаносиб семантик бирикувларнинг контекстда мослашуви ва оламнинг лисоний қиёфасини тасвирлашда эстетик-эмоционал таъсири	57
Бахронова Д. Оламнинг лисоний манзараси тасвирида концепт ва концептосфера	62

ИЛМИЙ АХБОРОТЛАР

Юсупов О. Инглиз лексик дублетларининг лингвокультурологик таҳлили	69
Турсунова Н. Раннее творчество Альбера Камю	74
Норова М. Нутқ товушлари талаффузидаги коннотатив маънолар	80
Минниқулов И. Тилшуносликда шарт муносабатлари ифодаланишини ўрганишга прагматик ёндашув	85
Давронова М. Садриддин Айний асарларида фразеологик бирикмалар бадний тасвирнинг муҳим воситаси	89
Мирзоев Х. Сайфий Бухорийнинг XV аср ғазалчилигидаги янгилиги	94
Нурмухамедова М. Смыслоразличительные свойства просодических доминант в разно системных языках (на примере фонетической системы русского, узбекского и китайского языков)	99
Хакимова Д. Особенности применения семного анализа в разграничении составных военных терминов от фразеологизмов военного дискурса	108
Иброхимова Д. Инглиз тилида шахс номлари мотивацияси	113
Ахмедова М. Бўлгуси шифокорларнинг чет тилда касбий коммуникатив компетенциясини шакллантириш лингвотехнологияси	117
Мухитдинова Н. Жеймс Жойснинг “Мусаввирнинг ёшликдаги шамойили” романи бадний оламида макон ва замон муносабатлари	122
Файзуллаева У. Виржиния Вулф ижодининг инглиз ва америка адабиётшунослигида ўрганилиши тарихидан	127
Ғайбуллаева Н. Тиббиёт соҳаси тилининг лингвомаданий аспекти	133
Мажитова С. Мумтоз шеърят тилида анъанавий тадқиқ усуллари ва янгича тамойиллар	138

CONTENTS

REPORTS

Xolbekov M. Thoughts over theory of translation.....	5
Daniyarov B. The problem of lexic synonyms in national corps of the Uzbek language.....	9
Kiselyov D. Anaphoric unit as a marker of discursive significance of a text segment.....	13
Amriddinova D. Importance of the spiritual heritage of jadidism in the education of the young generation.....	19
Mamatkulova X. Comparative analysis of the works of Asian-American literature.....	22
Asadov R. Analysis of valency components in structural syntax.....	27
Shamakhmudova A. Classification of indirect speech acts expressed in interrogative form in Spanish discourse.....	36
Tuychiyeva G. Specificity of aruz: some points of research.....	45
Nurmatov S. On some phonetic processes in the formation of numerals in the Indo-Aryan Languages.....	51
Daniyeva M. Contextual concordance of semantic expressions and their esthetic-emotional influence on description of lingual world picture.....	57
Baxronova D. Concept and conceptshpere in lingual world picture.....	62

SCIENTIFIC INFORMATIONS

Yusupov O. Lingual-cultural analysis of the English lexical doublets.....	69
Tursunova N. The earlier creation of Albert Camus.....	74
Norova M. Connotative meanings in the pronunciation of speech sounds.....	80
Minnikulov I. Pragmatic approach to the study of the expression of conditionals in linguistics.....	85
Davronova M. Phraseological units as important means of formation of artistic images in works by sadriddin ayni.....	89
Mirzoyev X. Innovation Sayfi Bukhari in the gazelle genre of the 15 th century.....	94
Nurmuxamedova M. Meaning distinctive features of supersegment prosodic elements in comparison of different structural languages (on the example of phonetic system of Russian, Uzbek and Chinese languages).....	99
Hakimova D. The peculiarities of implementing semes analysis for differentiating compound military terms from phraseologisms of military discourse.....	108
Ibrohimova D. Motivation of personalities' names in the English language.....	113
Axmedova M. Lingual technology of formation of future doctor's professional communicative competence in foreign language.....	117
Muxitdinova V. The interrelations of space and time in the literary world of James Joyce's novel "A portrait of the Artist as a Young Man".....	122
Fayzullayeva U. From the history of studying Virginia Woolf's creative works in English and American literature.....	127
Gaybullayeva N. Lingual-cultural aspect of the language of medical sphere.....	133
Majitova S. Traditional methods of investigation and modern principles in the language of classical poetry.....	138

ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИ ҲАҚИДА ЎЙЛАР

Холбеков Мухаммаджон,
СамДҶТИ профессори

Калит сўзлар: тенденция, феномен, концепция, дефиниция, лингвистика, терминология, вербал белгилар, трансформация, продукт тил, рецептор тил, коммуникация.

Иккинчи жаҳон уришидан кейинги даврда таржима назарияси ўзига хос “бошланғич йиғиниш” босқичини бошидан кечирди. Ўтган асрнинг 50-60 йилларида таржима назариясига катта қизиқиш уйғонгани, бу қизиқиш муттасил кучайиб боргани, ҳатто “мода” тусини олгани кўзга ташланади. Мазкур тенденцияга таржима амалиёти тобора кенгайиб бориши ва бутун сайёрамиз ижтимоий ҳаётида муҳим роль ўйнаши туб асос бўлди. Бу даврда фақат қизғин илмий баҳс-мунозараларгина кузатилиб қолмай, балки, айни чоғда, турли олимларнинг шу зиддиятли ва мураккаб феноменга ўз “индивидуал” калитини топишга интилиши ҳам кузатилади. Назарий ишланмалар соҳасида тажриба тўплаш аввал излаб топилган ҳақиқатларни ривожлантириш орқали эмас, балки янгидан-янги концепциялар мусобақаси орқали давом эттирилди.

Шу вақтгача на назариётчилар, на ёзувчилар ҳаёлига таржима ўзи нима деган савол келмаган эди. Бунга ўз-ўзидан маълум ва барчага тушунарли ҳақиқат деб қараб келинарди. Табиийки, таржимага таъриф на Пушкин, на Жуковский, на Гёте, на Шатобриан, на Гюго бисотида учрайди. Нафақат классиклар, балки К. Чуковский ва И. Кашкин китобларидан, 20-30-йиллар адабиётшунослари ва назариётчилари асарларидан ҳам бундай таърифни топиш даргумон. Таржима назарияси “илмий давр”га қадам қўйгач, ўзгача вазият юзага келди. Бу даврда бир қатор олимлар таржимага ўзининг тўлиқ, мукамал таърифини беришга интилдилар.

Таржиманинг лингвистик дефинициялари К.Р. Баушнинг ушбу

сўзларига аниқ-равшан далил бўла олади: “Назаримда, шу кунги лингвистика онгли ҳолдами ёхуд онгсиз ҳолдами янги терминологик Бобил минорасини тиклашга ҳаракат қилиб ётибди” (1). “Бу соҳада терминология борасида ҳам, усул ва тушунчалар борасида ҳам хилма-хиллик, аниқроғи, чалкашлилик ҳукм сурмоқда”, - деб ёзади муаллиф фикрини давом эттириб. Бундай чалкашлилик лингвистикадан ҳам кўра таржима назариясида кўпроқ учрайди, чунки таржимага жараён сифатида таъриф берувчилар фикри унга натижа сифатида таъриф берувчилар фикри билан, лингвистика нуктаи назари тарафдорлари фикри эса адабиётшунослик нуктаи назари тарафдорлари фикри билан зидма-зид келаётир.

Бу тамойил бир неча ўн йиллар давомида қандай қиёфа касб этганини қискача бўлса-да, кузатиш мароқлидир.

Р. Якобсон (1959): “Таржима бу – вербал белгиларни бошқа бирор тил воситасида талкин қилишдир”.

Э. Эттингер (1960): “Таржимани белгилар ёки образларнинг бошқа белгилар ёки образларга трансформацияси (representations) жараёни деб таърифлаш мумкин. Модомики, аслият бирор маънога эга экан, унинг инъикоси (images) ҳам худди шу маънога эга бўлиши, ёхуд янада ҳаққоний қилиб айтилса, иложи борича унга яқинроқ маънога эга бўлиши тақозо этилади”.

У. Уинтер (1961): “Таржима қилиш дегани биздан ташқаридаги ва бизнинг ичимиздаги оламнинг бир бўлаги талқинини унга мумкин қадар эквивалент

бошқа талқин билан алмаштириш демакдир”.

Ж. Кэтфорд (1965): “Таржимага куйидагича таъриф бериш мумкин: таржима – бир тилдаги матний материални (ИЯ) бошқа тилдаги эквивалент матний материал билан алмаштиришдир (ПЯ)”.

Ю.Кузьмин (1968): “Таржима, аввало, коммуникация жараёни, янада аниқроғи, унинг бир бўлаги бўлиб, бу жараёнда воқеликка доир бирор вазият хусусида бир тил белгилари орқали ифодаланган хабар, унинг маъноси тўлиқ сақланган ҳолда бошқа тил белгиларига ўзгартирилади”.

Ю. Найда ва Ч.Р. Табер (1969): “Таржима – продукт-тилдаги фикр-мулоҳазани рецептор-тилда, биринчидан, мазмун, иккинчидан, услуб нуқтаи назаридан эквивалентга яқинлаштириб қайта яратишдир”.

А. Фёдоров (1970): “Таржима жараёнининг мақсади – лисоний асар яратишдир, бундай асар эса ғоявий ва эстетик яхлитлик сифатидаги аслиятга ўз мазмун – моҳияти ва услубий функциясига кўра мувофиқ бўлмоғи лозим”.

К. Райс (1971): “Таржима – тортик этувчи тилдаги матннинг қабул қилувчи тилдаги версияси бўлиб, мазкур версия учун оригинал матни унга уйғун матн типи воситасида бериш, оригиналнинг ички тил қоидалари орқали юзага чиқаётган ғайри лисоний детерминантларини ифодалаш бош мақсад ҳисобланади”.

В. Коллер (1972): “Таржима, лингвистик жиҳатдан, Я1 тил инвентаридаги а1, а2, а3... элементларини Я2 тил инвентаридаги б1, б2, б3 элементлар ёрдамида қайта кодлаш ёки субституциялаш деб таърифланиши мумкин”.

В.Комиссаров (1973): “Таржиманинг денотатив назариясига кўра, таржима – аслият тилида тавсифланган денотатларни таржима тилида қайта тавсифлаш жараёнидир”.

А.Людсканов (1975): “Таржима деганда муайян хабарни таркиб топтирган белгиларни бошқа бирор код белгиларига

алмаштириш жараёни тушунилади. Бунда мазкур хабарнинг координата тизимига инвариантлик (энтропия сабаб канчалик имкон бўлса, шунчалик) сақланмоғи лозим”.

А.Попович (1975): “Таржима нуткий матнни қайта кодлаш бўлиб, бунда матннинг янги лисоний қиёфаси ва стилистик шакли юзага келади”.

Г.Егер (1975): “Таржима бир валентли лисоний хабардан фарқ этувчи алоҳида коммуникацияни шундай йўл билан таъминлайдики, бунда, дейлик, Я-а тилдаги матн қайта кодланса, унинг коммуникатив маъноси Я-б тилда сақланиб қолиши зарур, негаки Я-а тилдаги матн билан Я-б тилдаги матн коммуникатив жиҳатдан ўзаро эквивалентдир”.

В.Вилс (1977): “Таржима – матнни қайта ишлаш ва қайта ифодалаш жараёни бўлиб, у аслият тилдаги матндан ўғирма тилдаги матнга қараб ҳаракатланади. Бунда аслият тилидаги матнга ўғирма тилидаги матн имкон қадар эквивалент бўлиши шарт қилиб қўйилади. Зеро, таржима аслият матнининг мазмуний ва услубий қайта идрок этилишини (Textvorlage) назарда тутати”.

М.Снелл-Хорнби (1986): “Таржима – бирор матннинг ўзга маданий муҳитда янгидан яралишидир. Бунда у мазкур маданиятнинг бир бўлагига айланади ва унда ҳукм сураётган вазиятга мувофиқлашади”.

А. Швейцер (1988): “Таржима – тиллараро ва маданиятлараро коммуникациянинг бир йўналиши ва икки босқичга эга жараёни бўлиб, бу жараёнда бирламчи матн аниқ мақсад (яъни таржима қилиш) кўзда тутилган ҳолда таҳлил этилиб, шу асосда иккиламчи матн (мегамазн) юзага келтирилади ва шу иккиламчи матн бошқа тил ҳамда маданият муҳитида бирламчи матн ўрнини босади; иккиламчи матн икки тил, маданият ҳамда коммуникатив вазият ўртасидаги фарқ-тафовутлар сабаб жузъий ўзгаришга учраган бирламчи матннинг коммуникатив эффектини беради”.

Шу ўринда фақат бадний таржиманинг ўзигагина берилган баъзи таърифларни ҳам келтириб ўтиш мумкин. Аммо улар анча оз, яна қатъий илмий бўлмайд, аксар тавсифий табиатга эга, қолаверса, асосан рус тили ёхуд собиқ Иттифок республикалари тилларида чоп этилган асарларда учрайди.

Иқтибослар келтиришни яна ҳам давом эттириш мумкин – шунда биз Бобилча ғала –говур кайфиятни янада аниқ хис қиламиз. Яна шуни ҳам кузатиш мумкинки, умумийликка даъво қилувчи таърифлар борган сари мураккаблик ва мавҳумлик касб этади. Таржиманинг барча шакл ва турларини қамраб олишни мақсад қилган бундай таърифларни такомиллаштириш ҳаддан ортик кийин ва чигал машғулотдир.

Айни чоқда, мутаржимлик фаолиятга қанча аниқ таъриф берилса, унинг бадний тури алоҳида тадқиққа муносиблиги шунча аён бўлади. Бадний таржима, фақат ўз асос-негизига кўра, умумий таржимачилик муаммолари билан боғланади, холос. Бу алоқадорлик бор-йўғи шу маънодаки, бадний таржима – “сўз санъати”, демак, унинг “бирламчи унсури” –сўз. Бадний таржиманинг спецификасига доир фикр-мулоҳазалар тил қонуниятлари сатҳидан матн қонуниятлари сатҳига кўчирилиши шу маънода ҳеч нимани ўзгартирмайди, негаки, матнни – лингвистика ва адабиётшуносликнинг ўзаро “учрашув” жойи деб аташ мумкин.

Бизнингча, энг муҳим жиҳат шуки, таржима дефинициясини тартибга солиш учун кўпдан-кўп саъй-ҳаракатлар қилинаётган бир пайтда баъзи тадқиқотларда “одатдаги таржима” деганга ўхшаш иборалар ҳам пайдо бўлаётир. Бу ибора илк бор Р.Якобсоннинг “Таржиманинг лингвистик аспекти ҳақида” (1959) номли мақоласида ишлатилган ва мазкур мақолада “таржима” истилоҳига кенг семантик маъно юклатилган эди. Р.Якобсон “вербал” таржимани “одатдаги таржима” (“proper translation”) деб белгилади ва шундан сўнг бу ибора адабий таржимага доир тадқиқотларда янаям кўпроқ кузатила

бошланди. Р.В.Ветеноу “Ўзганинг санъат асари” (1969) китобида бу иборадан (“nur” eine Übersetzung”) “сўзма-сўз” таржима билан “эркин” таржима оралигидаги “ўрта” йўлни ифодалаш учун фойдаланади ва бу йўлни –энг мақбул, энг тўғри деб ҳисоблайди (2).

Мазкур ибора, шунингдек, рус тилидаги илмий адабиётларда ҳам учрайди. Масалан, белорус олими П.Копанев таржима таърифидаги чигалликларни ўрганар экан (“сўзма-сўз”, “аниқ”, “ҳаққоний”, “адекват”, “тўлақонли”, “реалистик”, “функционал” ва ҳоказо), тарихий тажрибага таянган ҳолда, “одатдаги таржима” атамаси ўрнига “таржиманинг ўзи” атамасини таклиф этади. Ўз муносабати билан у қуйидагича ёзади: “Бу ўринда “таржиманинг ўзи” атамаси тиллараро коммуникациянинг мазкур учинчи йўналиши генезиси ва динамикасини таржимага доир тадқиқотларда кўп асрлик эксперимент ўлароқ эсга олинувчи идеал таржима ҳақидаги тасаввурлар билан боғлиқ ҳолда кўрсатиш учун баҳс-мунозара йўсинида ишлатилмоқда” (3).

1993 йили В.Коллер мазкур иборани кенг маънода қўллаш таклифи билан чиқди. У “Таржиманинг ўзи” тушунчаси ҳақида” номли мақоласида таржимани, бир томондан, “матнни қайта ишловчи хилма-хил фаолият” турларига (реферат, резюме, шарҳ ва ҳоказо), бошқа томондан эса, “бирламчи матн”га муносабати нуқтан назаридан тадқиқ этиб, герменевтика таъсирида “нусха” (репродукция) ва “маҳсулот” (продукция) атамаларини истемолга киритди. Коллернинг фикрича, ҳамонки сўз, биринчиси – фақат “матний нусха олиш” билан чекланувчи, иккинчиси – ўзини “бирламчи матндан мустақил” сановчи таржималар ҳақида кетса, у ҳолда “ўрта” истилоҳ сифатида “таржиманинг ўзи” (eigentliche Übersetzung”) атамасига зарурат туғилади. Сабаби, мазкур атама ортида “хар бир таржима назариясининг бош муаммоси” – “эквивалент муносабатлар” муаммоси туради(4).

Янги терминологияга қарамай, “таржиманинг ўзи” ибораси аввалги “но-

илмий” даврда қўлланилган барчага тушунарли “таржима” лафзидан ҳеч нимаси билан фарқ қилмайди.

Замонавий илмий йўналишларнинг юзага келиши, гарчанд барча муаммоларни ҳал эта олмаган бўлса-да, аммо тадқиқот ишларини анча жонлантирди. Баҳс-мунозара илмий таржимашуносликда бугун ҳам энг кўп тарқалган амалиёт бўлиб қолаётир. Бунга юқорида зикр этилган “Адабиёт ва таржима: назария муаммолари” (Москва, 1993) учрашуви ҳам яққол мисол бўла олади. Турли-туман конференция, симпозиум, коллоквиум, икки томонлама ва кўп томонлама учрашувлар сира камаймаяпти, аксинча, ортиб борапти.

Албатта, Л.Келли ёзганидек, “хайриятки, яхши таржима ҳеч қачон адекват назарияга боғлиқ бўлмайди” (5). Дарҳақиқат, таржима усталари назариётчилар тавсиясига камдан-кам кулок тутади ва ҳатто кўпинча бундай тавсиялардан беҳабар ҳам бўлади. Лекин назарий фикр амалиётга билвосита кучли таъсир кўрсатади. Бу таъсир, масалан, танқидчилик орқали юзага чиқади, зеро, танқидчилик илмий асосга эга бўлмаса, қатъий мезонлардан маҳрум бўлади. Шунингдек, мазкур таъсир таржимонларни

тарбиялаш ва ўқитиш орқали юзага чиқиши ҳам мумкин, зеро, бундай таълим ва тарбия назариясиз шунчаки бир машғулотга айланиб қолади. Қолаверса, айни таъсир таҳририят-нашриёт тизими орқали ҳам юзага чиқади, зеро, таржима адабиёти ана шу тизим ёрдамида ўз ўқувчисига етиб боради.

Кейинги ўн йилликларда таржимашунослик амалиётга тепадан туриб, менсимай қарашга одатланмоқда. У кўпинча амалиётдан ўз манфаатлари йўлида фойдаланаяпти, аммо ўзи унга деярли ёрдам бермаяпти. Бунинг устига, назария амалиётга ўз меъёрларини тикиштираяпти-ю, лекин ўзи амалиётдан меъёрларни ололмапти. Шундай дейишга асос етарли. Бугун назария ва амалиёт ўртасида, ниҳоят, табиий мувозанат тикланмоқда, бундай шароитда эса ижод назария учун хизмат қилмайди, балки назария ижод учун хизмат қилади.

Таржима назариясининг асосий муаммолари атрофида ҳали ҳам баҳс-мунозаралар тингани йўқ. Бу эса шуни яна бир бор тасдиқлайдики, биз филологиянинг ҳозирча ўз мавқеи ва тушунчаларини тўлиқ аниқлаб олмаган янги, ёш соҳаси билан иш кўрмоқдамиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бауш К.Р. Сравнительное языкознание, прикладная лингвистика и перевод// Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. -М.: 1978. -С. 55.
2. Wuthenow R.R. Das fremde Kunstwerk. Gottingen, 1969. -S. 179.
3. Копанев П.И., Беер Ф. Теория и практика письменного перевода –Минск. 1986. С.34.
4. Қаранг: Traducere navem. Festschrift für K.Reiss zum 70. Geburtstag (Hrsg. Von I. Hotz. Manttari und ch. Nord). Tampere, 1993, -S. 61.
5. Kelly L.G. The true Interpreter. A History of Translation. Theory and Practice in the West, Southampton, 1979.- P. 4.

Холбеков М. Размышления о теории перевода. В статье представлены размышления о проблемах теории перевода. Вместе с этим, прилагаются точки зрения авторы по поводу решения проблем, связанных с процессом перевода.

Xolbekov M. Thoughts over theory of translation. The article presents author's thoughts upon the problems of theory of translation. Alongwith, author's points of view on salvation of these problems have been applied.

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ МИЛЛИЙ КОРПУСИДА ЛЕКСИК СИНОНИМЛАРНИ БЕРИШ МАСАЛАСИ

*Данияров Бахтиёр Худайбердиевич,
НавДПИ ф.ф.н., доцент*

Калит сўзлар: Электрон лугатлар, компьютер лексикографияси, кодлаш ҳамда декодлаш принципи, корпус лингвистикаси, матн корпуси, миллий корпус, тил корпуси, синонимлар базаси, синонимлар корпуси.

Тилшуносликка компьютер технологияларининг жадаллик билан кириб келиши, электрон лугатлар яратилиши компьютер лексикографияси йўналишининг шаклланишига олиб келди. Компьютер лексикографияси амалий тилшуносликнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, унда лингвистик ва дастурий таъминот асосида ишлайдиган, кодлаш ҳамда декодлаш принципи асосида яратилган компьютер лугатлари, уларни тузиш дастурлари, алгоритмлари ўрганилади [3.85].

Компьютер ёрдамида яратилган электрон лугатлар китобий лугатлардан бир канча қулайликларга эгаллиги билан ажралиб туради. Улардан фойдаланишнинг афзаллиги тилшуносларнинг ихчамлиги электрон лугатларга нисбатан бир неча баробар юқори бўлган лойиҳаларни амалга оширишларига туртки бўлди. Компьютер лексикографиясининг тараккий этиши билан тилшуносликда корпус лингвистикаси йўналиши пайдо бўлди.

Компьютер лексикографиясини электрон матнлар корпуси ёки параллель матнлар корпусларисиз тазаввур қилиш мумкин эмас. Матнлар корпуси («corpus» лотинча «тана» деган маънони англатади) - бу электрон ҳолда сақланадиган муайян тил бирликлари бўлиб, улар тилшунослар томонидан турли хил муаммоларни ҳал этиш ҳамда турли йўналишдаги тадқиқотлар учун заруриятга қараб турли шаклларда тузилади. Булар фонема, графема, морфемалардан тортиб ундан каттарок бирликлар - лексема, гап ва матнлардан (бадний ёки илмий асар, газета ва журнал матнлари) ташкил топиши

мумкин. Уларнинг қай тарзда сақланишига қараб махсус дастурлар ёрдамида ҳар бир керакли сўз ёки сўз бирикмаси учун унинг қўлланиши бўйича дарҳол мисоллар топилиши, имло бўйича вариантлари, синонимик қаторлари топилиши мумкин. Матнлар корпусига оид илмий тадқиқотлар салмоғининг кўпайиши натижасида тилшуносликда корпус лингвистикаси йўналиши шаклланди [3.86]. Жаҳон тилларининг жуда кўпчилиги мукамаллик даражаси, матнни қайта ишлаш имконияти билан фарқ қилувчи ўз миллий корпусларига эга [6.4] лиги тилшуносликнинг бу соҳасида анча-мунча ишлар қилинганидан далолат беради. Ўзбек тилшунос олимлари ҳам корпус лингвистикасининг амалий аҳамияти нақадар катта эканлиги тўғрисида ўзларининг қимматли фикрларини билдириб ўтишган: корпус - тил бирликларининг хусусиятларини аниқлаш мақсадида қидирув дастурига бўйсундирилган матнлар мажмуи, табий тилдаги электрон шаклда сақланадиган ёзма ёки оғзаки, компьютерлаштирилган қидирув тизимига дастурий таъминот асосида жойлаштирилган он-лайн ёки офф-лайн тизимида ишлайдиган матнлар жамланмасидир. Тил корпуслари - тил бўйича тадқиқот ва амалий топшириқлар ечими учун инкор этиб бўлмас иш қуроли. У оддий электрон кутубхонадан фарқланади. Электрон кутубхонанинг мақсади - халқнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий, иқтисодий ҳаётини акс эттирувчи бадний ва публицистик асарларни нисбатан тўлиқ қамраб олишга эришишдир. Электрон кутубхона матнлари тил нуктаи назаридан ишлов

берилмаганлиги сабабли тадқиқотлар учун ноқулайлик туғдиради. Чунки электрон кутубхона илмий тадқиқот материали базасини тайёрлаш мақсадида тузилмайди, балки миллий-маънавий меросни жамлашни мақсад қилган бўлади. Тил корпуси эса электрон кутубхонадан фаркли ўларок, тилни ўрганиш ва тадқиқ қилиш учун зарур, фойдали ва қизиқарли матнларни тўплашни назарда тутди. Корпусни электрон кутубхонадан ажратиб турувчи биринчи омил ундаги матннинг хусусияти ва қўшимча маълумот билан бойитилгани ҳисобланади ҳамда бу белги корпуснинг алоҳида қисми - корпус бирликларига ёзилган изоҳни ташкил этади. Фойдаланувчига бирор сўз керак бўлса, буни одатий матн муҳаррири ҳам топиб беради. Лекин матндаги тил ходисасининг маъноси, мазмуни ва тузилишини «тушунадиган» дастурий тизим билан ишлаш жуда афзал ва қулай. Тил бирлигини қидириш, керак бўлса, бундай дастурий таъминот корпус тадқиқотчи ёки фойдаланувчига жуда катта ёрдам бериши мумкин. Агар тадқиқотчи ўз иши учун мисоллар топиш, уларни картотекага (компьютер технологиялари ривожланишидан олдинги даврда) кўчиришга ойнаб, баъзан йиллаб вақт сарфлаган бўлса, бугун дунё тил корпуслари ёрдамида санокли дақиқада юзлаб мисоллар топиш, улар устида ишлаш имконига эга бўлди. Махсус қидирув тизими корпусдан маълумот олишга мўлжалланган бир қанча дастурдан иборат. У статистик ахборот ва қидирув натижасини фойдаланувчига қулай шаклда тақдим эта олади. Тилда қандай жараён кечаётганини аниқ тасаввур қилиш учун корпус қамровини янада кенгайтириш, нафакат ёзма, балки оғзаки нутқ материалдан ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бундай корпус ёрдамида тараққиёт натижасида тилда содир бўлган ва қутилаётган ўзгариш ҳақида аниқ ҳулоса чиқариш мумкин [1].

Бугунги кунда халқаро талаблар асосида компьютер дастурлари ёрдамида лингвистик маълумотлар базалари яратилмоқда. Хусусан, ўзбек тилидаги

синоним қаторларни ҳозирги замон (масалан, халқаро ЛИНГВО дастури) талаблари доирасида санаб чиқиш, изохлаш лингвистик компьютер дастурларнинг унумдорлигини оширишдаги долзарб масалалардан биридир. Синоним қаторлардаги сўзларни изохлаш қўидаги умумжаҳон мезонлар асосида олиб борилади:

Ўзбек тилида

1. Туркуми.
2. Синонимик қатор.
3. Тарифи / изоҳи.
4. Ишлатилиши: кам, ўрта, кенг.
5. Услуби: бадний, сўзлашув, расмий, илмий.
6. Даражаси: кучсиз, нейтрал, кучли.
7. Роли: ижобий, бетараф, салбий.
8. Соҳаси(доираси).
9. Муқобили.
10. Мисол [2.324].

Юқорида келтирилган разметка асосида ўзбек тилидаги синоним сўзларни изохлаш бўйича умумжаҳон мезонлари кўрсатиб ўтилган, албатта. Юқоридаги 10 та тасниф асосида синонимлар базасини яратиш учун дастлаб лингвистик маълумотлар омбори яратилиб, ундан сўнг электрон дастур яратилади. Мисол учун, бугунги кунда кишилар ўртасидаги мулоқот жараёнида энг кўп қўлланувчи инглиз тилида ҳам синонимлар базаси яратилган, у қўидагича кетма-кетликдаги разметкаланганлигини кўришимиз мумкин.

Инглиз тилида:

Criterion

1. Type.
2. Synonyms.
3. Definition, commentary.
4. Using: infrequent, normal, frequent.
5. Style: artistic, colloquial, formal, scientific.
6. Degree: weak, neutral, strong.
7. Color: positive, neutral, strong.
8. Sphere.
9. Equivalent.
10. Example [2.324].

Тадқиқотчи А.Эшмунинов ўзбек тилида синонимлар корпусини яратиш учун ўзбек тилшунослигида синонимия

соҳасида олиб борилган тадқиқотлар ва луғатлар асосида иш кўриш лозимлигини қайд этади ҳамда ўзбек тилида синоним сўзларнинг изоҳига бағишланган луғатлар келгусида синонимларни лексик-семантик разметкашга тўлақонли хизмат қила олмаслигини таъкидлайди. Негаки, ўзбек тили синонимларига доир лексикографик асарларни яратиш у қадар такомиллаштирилмаган. Холбуки, хорижий тилшунослик бу борада анча илғор эканлигини қайд қилиб ўтиб, таққос ва мулоҳаза учун “Рус тили синонимларининг луғат-тезarusи”ни келтиради [4].

Юқорида келтирилган луғат структур тилшунослик тамойиллари асосида тузилган бўлиб, ўзбек тилида бундай тоифадаги луғатлар (“Ўзбек тилининг маънодош сўзлар ўқув луғати”, “Ўзбек тилининг сўзлар даражаланиш ўқув луғати”ни инобатга олмаганда) тузилган эмас. Мавжудлари ҳам соф ўқув характерида бўлиб, ўзида илмий муаммога тахлилий муносабатни ифода эта олмайди. Ваҳоланки, синоним сўзлар бу, аниқ семантик алоқа (муносабат) асосида боғланган луғавий бирликларнинг аниқ (конкрет) тизимидир. Худди мана шу аниқ семантик алоқа асосида боғланган лексик парадигмалар, ўз навбатида, яхлит бир микротизимни ташкил қилади. Қайсики, бу микротизим доирасида ҳар бир элементнинг мавжуд маънолари билан ўзаро боғланиш (алоқа)га киришиши асосида намоён бўлади.

Кўринадики, ўзбек тилида яратилган синонимлар луғатлари келгусида синонимларни лексик-семантик (лексик-семантик гуруҳларга кўра) разметкашга кўпам ёрдам бермайди. Бу эса разметкаш жараёнининг аниқлигига таъсир этмай қолмайди. Шунга қарамай, улардаги синонимларга берилган шарҳ ва тавсифдан асос манба сифатида фойдаланилади [4]. Шунга қарамай, тадқиқотчи А.Эшмуинов ўзбек тили миллий корпусининг синоним сўзлар базаси яратилганлигини алоҳида қайд этиб ўтади. У қуйидаги разметка асосида таснифланган:

Сўз туркуми.

Маъноси.

Этимологияси.

Ясалиши.

Тузилиши.

Рус тилидаги муқобили.

Инглиз тилидаги муқобили.

Даражаланиш қатори.

Ижобий, салбийлигига кўра.

Ишлатилиш миқдорига кўра.

Омоними.

Пароними.

Антоними.

Ишлатилиши (мисоли) [5].

Тадқиқотчи томонидан яратилган ўзбек тили миллий корпусининг синоним сўзлар базаси он-лайн тартибида энг кўп синоним сўз сифатида тахлилга олинган *юз* лексемасининг тахлили қуйидагича.

Юз

Туркуми: от

Маъноси: Одам бошининг олд томони, олд томондан кўриниши; бет

Этимологияси: Соф туркий сўз. *Юз* бошнинг бурун жойлашган олд қисми, “афт” Қадимги туркий тилда ҳам шундай маънони англатган бу кўп маъноли от дастлаб *ю:з* тарзида талаффуз қилинган кейинроқ *ў*: унлисининг чўзикроқ шакли белгиси, ўзбек тилида юмшоқлик белгиси йўқолган йў:з-йўз-юз Таркиби: яхлит

Ясалиши: ясалмаган.

Тузилиши: содда туб.

Рус тилидаги муқобили: литео.

Инглиз тилидаги муқобили: face.

Даражаланиш қатори: юз-бет-афт-чехра-башара-турк.

Омоними: юз (сон, юзта нон).

Пароними: мавжуд эмас.

Антоними: мавжуд эмас.

Ишлатилиши: Аҳмад қилиб қўйган ишидан кўрқиб, юзи оқарди.

Бугунги кунда ўзбек тили миллий корпусининг лексик синонимлар базаси яратилган, у интернет тармоғида он-лайн тартибида ишлаб турибди. Ушбу дастурни мукамалроқ ҳолга келтириш ва уни маълумотлар билан тўлдириш ҳамда ўзбек тили Миллий корпусини яратишни

кечиктириб бўлмас вазифа деб ҳисобламоғимиз даркор.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Менглиев Б., Бобожонов С., Ҳамроева Ш, Ўзбек тилининг миллий корпуси // Ma'rifat, 2018.04.06.
2. Пўлатов А. Компьютер лингвистикаси-Т.:2011, 399.
3. Рахимов А. Компьютер лингвистикаси асослари. 2011. 189.
4. Эшмунинов А.Ўзбек миллий корпусини яратиш муаммолари// Илм сарчашмалари, 2019.-№ 6.
5. Эшмунинов А.Ўзбек тили миллий корпусининг синонимик базасини яратиш меъёрлари // Сўз санъати, 2019.-№ 1.
6. Ҳамроева Ш. Ўзбек тили муаллифлик корпусини тузишнинг лингвистик асослари ф.ф.д (PhD) дисс автореф. Қарши, 2018, 24.

Данияров Б. Проблема лексических синонимов в национальном корпусе узбекского языка. В статье анализируется развитие компьютерной лексикографии, практическое значение корпусной лингвистики, создание лингвистической базы сведений о языке с помощью компьютерных программ по международным требованиям, характеристика синонимических рядов узбекского языка на основе современных требований (например, международная программа ЛИНГВО). А также, раскрыта задача изучения лексических синонимов на национальном корпусе узбекского языка.

Daniyarov B. The problem of lexic synonyms in national corps of the Uzbek language. The article analyzes development of lexicography of computer, practical importance of corps linguistic and helps to create basis of linguistic informations with computer programs based on national demands, synonymic lines in Uzbek language, explain demands of present tense are analysed. (For example National LINGVO). So, in Uzbek Language's National Corps to learn lexic synonyms are illuminated.

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta'lim

Ilmiy-uslubiy jurnal

Samarqand

FOREIGN PHILOLOGY

language • literature • education

Scientific-methodology journal

Samarkand

Мухаррир	–	С. Каримова
Техник мухаррир	–	Ё. Қаршибоев
Саҳифаловчилар	–	З. Усманова, Ш. Абдурахимов

Самарканд давлат чет тиллар институти нашр-матбаа маркази:

Самарканд ш., Бўстонсарой кўчаси, 93.

Босишга рухсат этилган 30.09.2019.

Адади 200 нусха. Қоғоз бичими А4.

Буюртма № 229. Times гарнитураси.

ХОРИЖИЙ ФИЛОЛОГИЯ» ИЛМИЙ-УСЛУБИЙ ЖУРНАЛИГА МАҚОЛАЛАРНИ ТАҚДИМ ЭТИШ ТАРТИБИ

- Мақола муаллифи ишлаётган муассаса раҳбариятининг йўлланма хати.
- Мақолани чоп этиш ҳақидаги эксперт хулосаси.
- Мутахассислиги бўйича фан доктори ёки профессор томонидан имзоланган тақриз.
- Муаллиф(лар) тўғрисида маълумот (иш жойи, лавозими, яшаш жойи телефони ва электрон почтаси).
- Мақолалар Microsoft Word дастури «Times New Roman» гарнитураси 14 шрифтда, каторлар ораси икки оралиқ билан ёзилган, икки нусхада (электрон варианты билан бирга) тақдим этилади. Мақолалар чизмаларсиз саккиз саҳифада қисқа хабарлар эса икки саҳифадан ошмаслиги лозим.
- Формулалар компьютерда Word формулалар муҳаррирининг Math Type версиясида ёзилади.Чизмалар ва диаграммалар Давлат стандарт талабларига риоя қилинган ҳолда тайёрланиши лозим.
- Мурожаат қилинган адабиётлар рўйхати мақола охирида қуйидаги тартибда келтирилади: муаллифнинг фамилияси, исми-шарифи, китоб (журнал)нинг номи, нашриёт ва чоп этилган санаси (китоблар учун), журнал номери, саҳифа (журнал учун). Адабиётлар сони 7 тадан ошмаслиги тавсия этилади.
- Мақоланинг иккинчи нусхасида барча муаллифлар фамилияси, исми ва шарифларини кўрсатилган ҳолда, барча муаллифлар томонидан имзоланиши лозим.
- Мақолани миллий менталитет тил эталони бўйича, синчковлик ва диққат билан ёндашган ҳолда, услубий ва грамматик жиҳатидан юқори даражада талабчанлик билан илмий-услубий мақомида таҳрирланган ҳолда тайёрлаш талаб этилади.
- Зарурат бўлганда таҳририят мақола ва қисқа хабарларни таҳрир қилиш ҳуқуқига эга.
- Мақола муаллифга қайта ишлаш учун қайтарилса, мақоланинг охириги кўриниши олинган кундан бошлаб таҳририятга тушган ҳисобланади.
- Эълон қилинган материаллар муаллифга қайтарилмайди, тақриз ва изох берилмайди.
- Янги илмий-услубий ва амалий натижаларга эга бўлган ва 50% дан ортиқ қисми илгари эълон қилинмаган ўзбек ёки рус, инглиз тилларида тайёрланган мақола ва қисқа хабарлар ва бошқа соҳа бўйича шакллантирилган эксперт гуруҳларининг экспертизасидан ўтган мақолалар журнал саҳифаларида жойлаштирилади.
- Мақоланинг ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги аннотацияларининг борлиги текширилади.